

УДК 007:070.18(477)Строката

Алла Коваленко

**КОМУНІКАЦІЙНА ПАРАДИГМА
ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ ДИСИДЕНТІВ
(на матеріалі текстів Н. Строкатої)**

У статті досліджуються публіцистичні тексти Н. Строкатої як складова частина комунікативного дискурсу дисидентів в Україні. Розкриваються основні ознаки текстів, спосіб комунікації автора з аудиторією тощо.

Ключові слова: дисидент, публіцистика, дискурс, комунікативний дискурс.

В статье исследуются публицистические тексты Н. Строкатой как часть коммуникативного дискурса диссидентов в Украине. Раскрываются основные качества текстов, способ коммуникации автора с аудиторией.

Ключевые слова: диссидент, публицистика, дискурс, коммуникативный дискурс.

Strokatay's publicisms were exporing in this article, which was the component of communicative discourse of ukranian's dessidents. Basic indications and communication w'th audichce were opening ih this text.

Key words: dessidents, publicism, discourse, communicative discourse.

Дисидентство стало одним із яскравих етапів Руху Опору ХХ ст. Його активними учасниками поряд з мешканцями міст Києва, Львова, Харкова стали й одесити, серед яких виділяють як свідомих інтелігентів-одеситів, що не входили в будь-яку організацію, як-то Олекса Різників, Володимир Барсуківський, Ганна Михайленко, Леонід Притика, Василь Берладяну-Берладник, Святослав Карванський, так і інших учасників, членів-засновників Української громадської групи сприяння виконання Гельсінських угод (1976 р.) — Ніни Строкатої; групу націоналістів, що виникла в Одесі наприкінці 1950-х рр. на чолі з Володимиром Юрківом, Ігорем Кічаком; підпільну організацію «Демократичний союз соціалістів» на чолі з директором школи робітничої молоді Миколою Драгошем та ін. Громадську діяльність

Ніни Строкатої досліджено окремими дослідниками, серед них можна відзначити праці Ю. Зайцева, О. Різниченка, а також маємо кілька спогадів про неї В. Колтунової, В. Овсієнко, Г. Могилиничької, натомість її публіцистика не ставала ще об'єктом досліджень. Загалом українську публіцистику періоду дисидентства, представлену тестами В. Чорновола, Л. Лук'яненка, І. Дзюби, Є. Сверстюка, М. Коцюбинської, прояви самвидаву в Україні досліджували в різних аспектах такі вітчизняні дослідники, як Л. Тарнашинська, Олесь Обертас, Г. Тарканій, О. Спанатій, О. Мельникова та ін.

Предметом нашої уваги стали комунікаційні особливості публіцистичних текстів, переважно в жанрі стаття, виступ та промова, уміщені в збірці матеріалів про Ніну Строкату та її публікацій «Донька Одеси: Ніна Строката в документах і спогадах» (2005 рік).

Як активний громадський діяч авторка у своїх текстах порушила ряд проблем у сфері правозахисництва, соціальних та політичних питань, пов'язаних зі становищем та розвитком українського народу, проблем пізнання українцями своєї країни її поціновування та захисту (оскільки вона була активною учасницею українського руху), національної свідомості, розвитку національної культури, а також цікавили теми з проблем дисидентів, політичних в'язнів, яких переслідували та піддавали жорстоким репресіям. Особливо темою також виділяється і тема жінки, яка має бути вільною українською жінкою. Двом останнім темам присвячений цілий цикл публікацій «Світ правдивими очима. Тюремно-табірний антисвіт», «Жінки-в'язні сумління: Радянський союз, рік 1985». Також у неї є виступи стосовно проблем науки в СРСР, проблем визначення України з-поміж інших країн: «Україна й ми», «Науковці й наука під протекторатом Москви» тощо.

У грудні 1969-го року вона подала на ім'я начальника табору, Л. Брежнєва та редакції французької комуністичної газети «Юманіте» таке клопотання: «Упродовж 18 років адміністрація таборів виявлялася неспроможною вплинути на в'язня Караванського С. І., а його сім'ї не дають можливості підтримувати з ним дозволені законом контакти. Тому я, дружина Караванського С. І., прошу його РОЗСТРІЛЯТИ, щоб припинити багатолітні страждання мого чоловіка і нескінченні конфлікти між Караванським та адміністрацією» [16, 210]. Услід за цими подіями відбувся й арешт самої Строкатої. За

участь в опозиційному русі, поширення самвидаву та публічний захист чоловіка її спершу позбавили роботи, заарештували та відправили в табір суворого режиму. Але всупереч долі вона стала видатною особистістю, громадською діячкою, вченим, першою жінкою з підсоветської України, яку обрано членом Американської асоціації мікробіологів та членом Українського лікарського товариства Північної Америки.

Її арешт викликав значний резонанс в опозиційних колах України, гостріше відреагував В. Чорновіл, заснувавши у Львові Громадський комітет захисту Ніни Строкатої. Цей комітет фактично став першою правозахисною організацією в Україні. Але вже на початку 1972 року майже всі члени комітету опинилися за ґратами. Устигли оприлюднити лише два документи — заяву про створення комітету й бюлетень «Хто така Н. А. Строката (Караванська)».

Своє останнє слово на судовому процесі в Одесі 1972 року Ніна Строката перетворила в обвинувальний акт комуністичному режимові з його тоталітарною «демократією», ув'язненою свободою слова, концтабірною волею народів та людини: «Конституція нашої країни гарантує свободу слова взагалі та свободу друкованого слова зокрема. Проте, як спадок від культівських часів, лишилася свобода цензури, яка пересилує свободу слова... Український патріотизм, як запоруку національного поступу саме української нації, треба підтримувати, а не таврувати чи засуджувати... Той, хто відкидає широту принципів демократії та свободи, той відкриває шлях до тиранії» [1, 8]. Виступ з останнім словом — спроба авторки вийти за межі кулуарності, винести свої думки на розсуд громадськості, аудиторію, як і виступ на зборах трудового колективу медінституту, що спровокував зворотню реакцію: появу замовних пасквілів у пресі. Тобто, Н. Строката вже на початку своєї діяльності створює публічний дискурс, який у подальшому, після перебування в таборах та еміграції, конструюється чи то б пак підтримується на інших громадських заходах, зібраннях, конференціях тощо. Публічний характер презентації своїх текстів після ув'язнення має свою відмінність — тепер до комунікаційного простору активно залучається світова спільнота, а діалог з владою має характер квазікомунікації, комунікантами стають ті, хто намагався її не чути, або позбавити можливості комунікувати, і змушений реагувати на її закиди. Інформаційний посил Н. Строкатої долає межі комуні-

каційного простору дисидентів, перестає бути так званими «кухонними розмовами». Тобто на відміну від офіційного комунікативного потоку держави, який не передбачає відповіді дисидентів, потік інформації від Н. Строкатої передбачає резонанс і зворотній зв'язок.

Характерною ознакою дисидентського комунікативного потоку Н. Строкатої стала ритуалізація цієї публічної комунікації — приносить на виступи, судові засідання та процеси квіти певного кольору, стрічки, одягає українське національне вбрання. Використання епіграфу, звернення до аудиторії, хоча судові засідання закриті, свідчить, що комунікативний акт Н. Строкатої направлений на залучення широкої аудиторії, навіть свого чоловіка-в'язня, який не перебуває в залі суду, адже її «останнє слово» подолає закритий простір, цензуру як основну перешкоду інформації, його донесуть до громадськості посередництвом самвидаву: «Високий суде! Поважний прокуроре! Шановні адвокати! Ті, хто присутні в залі! Мій далекий, рідний Святославе та й ви, учасники справи 170!... Не знаю, чи існує такий модус виступу в суді, щоби останнє слово починати з епіграфу. Проте я обрала епіграф до останнього слова. Це — текст ст. 19 Декларації про права людини», або «Я гадаю, ті, хто слухав справу № 170, мали б зрозуміти, що ця справа має в собі щось більше і важливіше, ніж доля 3-х підсудних. Суть справи змусила повести розмову про літературу, яка набула назви «Самвидав» [1, 128].

Дисидентська публіцистика у випадку текстів Н. Строкатої має свою інтерпретацію радянської дійсності, створює свій простір і світ, відмінний від офіційного, такого, що вступає в конфлікт; вона руйнує, за висловом Г. Почепцова, монополію Радянського Союзу на інтерпретацію подій і на самі події. Її реальний світ має своїх героїв, хоча й не позбавлений міфологізації, ідеологізації борців за справедливість: в'язнів сумління — С. Карванського, Юрія Бадзьо, В. Стуса, Віталія Калиниченка, Оксану Мешко, Раїсу Руденко та інших. Зрештою, вона себе так позиціонувала, не зрадивши, на відміну від О. Притики, їх друзів на допитах, пройшовши табори та продовжуючи свою діяльність. У картині світу Н. Строкатої одним із вододілів є гендерний аспект: офіційний, радянський світ — маскулітний, а світ принижених, ображених, і дисидентів зокрема, — жіночий. Так, стаття «Світ правдивими очима» побудована на основі бінарної опозиції чоловіче-жіноче, офіційне-«вільне» — табірне-дисидентське. Таке протистояння

демонструють і назви частин статті «Тюремно-табірний антисвіт», посилений епіграфом-сентенцією «Тут — не курорт» (3 типових сентенцій советських правників, наглядців, лікарів) [1, 228].

Не випадково ряд створених Н. Строкатою портретів, присвячений жінкам, соратницям своїх чоловіків, або просто сильним особистостям, жінкам, таким, як Оксана Мешко, Раїса Руденко, Ольга Гейко-Матусевич, Ірина Ратушинська та інші, які не тільки допомагали своїм чоловікам, долали моральні та матеріальні проблеми, утиски, приниження, переслідування й тортури, а й самі ставали в'язнями сумління.

Породжуваний дисидентами культурний, політичний та публіцистичний дискурс слід оцінювати з точки зору того, що це сильні особистості, а у випадку Н. Строкатої, як і її політичного однодумця, В. Чорновола, — це харизматики. Про натуру Н. Строкатої, її національно свідому позицію, витримку, зваженість, стійкість, уміння зацікавити або повести за собою стверджують у спогадах знайомі [4, 9, 10]. Більшість підкреслює її вольовий характер у боротьбі з усіма життєвими перешкодами, навчанні й роботі, бажанням допомогти під час чергового спалаху холери, коли вона добровольцем пішла на ліквідацію інфекційних вогнищ, вимагала відправити працювати на периферію, допомагала друзям і товаришам під час арештів матеріально, фізично, психологічно, поширювала нелегальну літературу, зрештою, виступила із сенсаційним зверненням до радянського уряду.

Часто для презентації своїх публіцистичних поглядів Н. Строката обирала жанр виступу, промови, слова, статті тощо. Публічний виступ став для неї засобом комунікації («Україна й ми», «Останнє слово» тощо), вираження переконань, впливу на систему настанов і принципів слухача, щоб істотно вплинути на неї. В її публіцистиці поширеним є виступ за доповіддю (виголошення промови з одного чи декількох питань) з традиційною структурою: вступ (вказівка на предмет обговорення), основна частина (виклад власних поглядів на певне питання, викладається суть проблеми, наводяться докази, пояснення, міркування відповідно до попередньо визначеної структури виступу; кожен аспект проблеми містить переконливі цифри, факти, цитати), висновки (пропозиція, оцінка).

Засобом переконання, створення альтернативної картини світу, або відображення реальності, доведення тези стала в її текстах, осо-

бливо в статтях з елементами белетризації, аргументація, що спростовує міфологічну картину світу, створену радянською тоталітарною ідеологією. Н. Строката використовує такий її різновид, як фактологічна — фактичний документальний матеріал (опис тюрем — інтер'єр, життя в'язнів, багато прикладів з життя ув'язнених, статистичні дані). Вони відображують, підтверджують явища, події описуваної теми: «Так, у 1969 році Галина Силиванчик (з Ленінграду), її чоловік і брат робили спробу втекти на захопленому літаку. Чоловік Галинин загинув при зіткненні під час захоплення літака, брат її нещодавно звільнився із ув'язнення, а сама Галина все ще знаходиться на засланні (вирок для неї був — 13 літ табору суворого режиму і 5 років заслання)» [1, 249].

Як науковий аргумент, властивий, науково-просвітницькій інформації та пошуковій публіцистиці, авторкою використовуються визначення, історичні та політичні факти: «Але ж український патріотизм — це природна сутність українця, сутність, яка успадковується, стає моральним набутком і не дозволяє ставати покручем, безбатченком, яничаром» [1, 129], або «І от у 30-их роках починається процес створення режимної інтелігенції. Тепер це буде пролетарська інтелігенція фахівців, які мають заступити померлих і репресованих, [їх] навчають за скороченими і прискореними програмами, застосовуючи «колективний» метод перевірки знань» [1, 190].

Окремим видом аргументації, статистичної, можна назвати таблиці, наведені в статті «Жінки-в'язні сумління: радянський союз, рік 1985» [1, 247].

Юридичний аргумент Н. Строкатої будується на інших засадах, ніж фактологічний та науковий: цитуючи основні закони СРСР, авторка одразу наводить факти їх недотримання з боку самої влади, саркастично демонструючи їх невідповідність реаліям: «Для розгляду справи у касаційній інстанції засудженого вже нікуди не возять, бо його присутність під час такого розгляду необов'язкова за законами СРСР» [1, 235].

Паралельно з правовою широкого застосування набула морально-етична аргументація, підкріплена апеляцією до народною моралі, здорового глузду, цитуванням відомих творів літератури тощо: «Щоб попросити Вас, чоловічу частку справи № 170, я переклала для Вас такі рядочки з Шандора Петефі:

«Життя без честі ні до чого. Чоловіче! Чоловіком будь!...» [1, 132].

Прийомами здійснення навмисного впливу на аудиторію є прив'язка до досвіду аудиторії, наприклад: «тільки ж пригадайте (звернення до органів чуттів) — принаймні ті, що побували в Україні протягом останнього десятиліття, або ті, що читали чи слухали описи тих відвідин, — чи справді можливо під час відвідин відслонити завісу настільки, щоб відчутти дійсну ситуацію?» [1, 29]

Достатньо поширеним у її матеріалах є звернення до органів чуттів та створення передумов «співучасті» аудиторії в розмірковуваннях, що дає можливість зменшити інтерактивну дистанцію між автором та реципієнтом. Таким чином вона наближується до реципієнта, аудиторія більш ефективно сприймає текст. У процесі цієї публічної аргументації понятійні, раціональні аргументи поєднуються з емоційно-образними засобами впливу на свідомість і переконання аудиторії.

Морально-етична аргументація надає високого ступеня суб'єктивності викладу матеріалу, робить помітною позицію авторки, яка не боїться виявляти свої думки. Фрази, на яких вона акцентує увагу, є саме стислими, лаконічними, чіткими та для більшої виразності навіть виокремлюються в самостійний абзац. Цікаві й такі синтаксичні конструкції, як короткі речення: «це — репресії 60-их років»; «і почалися судові процеси проти інтелектуалів» тощо. Завдяки вживанню таких конструкцій досягається динамізм викладу думки та вираження емоційно-експресивного забарвлення, наприклад, абзац «А репресивна система все хапала й хапала» [1, 190] містить неповажне ставлення автора до владної системи, до її загарбницької, знищувальної політики.

Орієнтація на читача зумовлює демонстрацію ходу авторської думки, логіки викладу матеріалу, висловлювання різних авторських відчуттів: «я згадала тут тільки тих, чиї імена ви, безперечно, знаєте за їхній внесок у розвиток сучасної науково-технічної думки» [1, 190]; «отут нарешті буде відповідь, до якої я готувала, почавши розповідь про історичну долю науки в СРСР» [1, 191]; «чи означає це якісь зміни для СРСР, а зокрема для українців?» [1; 30], «а я й собі питаю: у який бік?» [1, 30]. Також спрямованістю на читача виявляються і такі спонукальні конструкції, як «тільки ж пригадайте..» [1, 29], «не забуваймо» [1, 30], «запишімо» [1, 189] тощо. Такі спонукання мають

функцію привертання уваги аудиторії, акцентування, наближення, навіть певного споріднення автора з реципієнтами.

Використовується така текстотвірна конструкція «запитання — відповідь», яка імітує діалог автора з читачем. Наприклад, «Допомога Україні, українській жінці, українській родині — в чому вона може полягати?» [1, 30] і далі у відповідь: «допомога Україні може мати інформативно-видавничий характер» [1, 30].

Часом авторка вдається до образних засобів. Як виразну, так і контактну функції виконують розгорнуті метафори: «а в той самий час традиційні вартості інтелектуала — порядність, колегіальність, незалежність — зазнавали девальвації» [1, 190], «і от людину з таким «здобутком» [1, 30] у сфері антинародних акцій оточено авреолею лібералізму, бо ця людина, завдяки кремлівським комбінаціям, опинилася на вищому щаблі влади» [1, 30]. В останньому прикладі також можна виявити використання висловлювань з іронічною чи саркастичною конотацією, більшість з них легко виокремлюється з-поміж основного тексту завдяки оформленню в лапки. Окрім «здобутку», можна згадати про «відповідні наукові праці», в ім'я «чистої науки», «реформи» освіти, «сьогоднішньої “свободи” там» та інші. Це відбувається за допомогою вживання слів та синтаксичних конструкцій, що мають розмовне забарвлення (присутня іронія): «Отак після 15-20 років комуністичного урядування виник новий різновид спеціаліста» [1, 188].

Також помітне використання тавтології — «власного особистісного досвіду».

Риторичні питання та оклики виконують функцію емоційної зарядки аудиторії, передавання публіці внутрішнього авторського стану, пафосу, що також допомагає скоротити дистанцію між комунікатором та комунікантами.

Отже, публіцистика Н. Строкатої є однією з ланок альтернативного до офіційного радянського інформаційного потоку українських дисидентів, який набував обертів у постійному інформаційному вакуумі. У публіцистичних текстах дисидентів вибудовується своя картина світу, що відображає тогочасні реалії, підтверджені фактами, хоч і не позбавлена ідеалізації, — це світ пошуку та боротьби за справедливість, український дух, правду, який виявився для авторки простором самореалізації. Бінарні опозиції чітко розмежовують реальний і міфологічний світи, розвінчуючи останній. Поруйнування

міфу досягається за рахунок перетворення дискурсу на публічний, його ритуалізацію, розширення меж комунікації за рахунок залучення аудиторії, навіть тієї, яка не прагне вступати в комунікативний акт. Використання різних типів аргументації, її ускладнених конструкцій, високий ступінь суб'єктивності, широкий спектр лексичних, синтаксичних, стилістичних, художніх засобів, орієнтація на аудиторію, представників організацій, інтелігенцію, що знаходяться на однаковому загальнокультурному, освітньому, інтелектуальному рівні, або ж просто пересічного читача, спосіб поширення інформації — підвалини успішного комунікативного дискурсу публіцистичних текстів авторки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Донька Одеси: Ніна строката в документах і спогадах / [Упоряд О. С. Різників] — О.: Друк, 2005. — 516 с.
2. Дороги за колючую проволоку. Воспоминания, очерки о людях ГУЛАГа и о правозащитном движении в Одессе. — О.: Астропринт. — 259 с.
3. Зайцев Ю. Одеса — південна «столиця» опозиційного руху 60–80 років / Ю. Зайцев // Донька Одеси: Ніна строката в документах і спогадах / [Упоряд О. С. Різників] — О.: Друк, 2005. — С. 12–21.
4. Могилиницька Г. А. З непам'яті прикликана судьбою / Г. А. Могилиницька — Броварі: Українська ідея, 2007. — 288 с.
5. Обертас Олесь Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і — початок 1970-х років) / Передмов. М. Коцюбинської; післямов. О. Зінкевича. — К.: Смолоскип, 2010. — 300 с.
6. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Историко-мемориальное издание: В 4 т. / Сост. Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. — Одесса: ОКФА, 2005. — Т. 4. — 896 с.
7. Різників О. «Я винен тим, що українець»: Інтерв'ю Юрія Зайцева з Олексом Різниковим. Документи / В. Різників — Львів: ВФ «Афіша», 2007. — 232 с.
8. Спанатій О. С. Український самвидав 1960–80-х років: сегмент неперіодичних видань: Автореф. дис. ... канд. наук із соціальн. комунік: 27.00.05 / О. С. Спанатій; Інститут журналістики КНУ імені Т. Шевченка. — 20 с.
9. Овсієнко В. «Ви, сиділи Ніно, на престолі...» (презентація у Києві) // Одеська хвиля. Документи, твори, спогади в'язнів сумління / Упор. П. Отченашенко, О. Різників, Д. Шупта. — О.: Друк, 2006. — С. 205–214.

10. Колтунова В. Вспоминая Нину Строкату // Одеська хвиля. Документи, твори, спогади в'язнів сумління / Упор. П. Отченашенко, О. Різників, Д. Шупта. — О.: Друк, 2006. — С. 215–226.
11. Суржик починає і... хто виграє? // Одеська хвиля. Документи, твори, спогади в'язнів сумління / Упор. П. Отченашенко, О. Різників, Д. Шупта. — О.: Друк, 2006. — С. 226–232.
12. Прошу його розстріляти // Одеська хвиля. Документи, твори, спогади в'язнів сумління / Упор. П. Отченашенко, О. Різників, Д. Шупта. — О.: Друк, 2006. — С. 232–235.

Одержана 12.10.2015